

ESEJ KAO VEZA IZMEĐU FILOZOFIJE, PSIHOLOGIJE I KNJIŽEVNOSTI

Milan R. Simić

Samoobnavljajuće pamćenje pročitano

O d početka čitanja Cioranovih eseja *Na vrhuncu beznađa*, u prevodu s rumunskog Petru Krdu-a i izdanju KOV-a Vršac iz 2023., dograđe nas teške njegove misli koje o(ne)sveščuju, opijaju i naglo trezne, misli koje uveravaju u ogromnu snagu pisane reči, misli iz kojih se da iscediti sveukupna psihologija čoveka zatečenog u nesmislaonosti između života i smrti što jeste za sve nas jedina prava stvarnost koja, gotovo bez predaha, guši. Stvarnost? Jedino je umetnost iznad stvarnosti, tvrdio je Nietzsche, čija su dela glavna Cioranova lektira na studijama. Kada je tako, preostaje nam da se uzdamo u umetnost i u Cioranovu filozofsku priču svedočnicu o onom što se i inače ne priča mnogo. A Cioran je umeo i hteo baš o tome da priča, piše. Na nama je da težinu Cioranovog književnog i filozofskog izraza vagamo svako na svoj način. Da jedni druge "doživimo" njegovim promišljanjima, ne da se odbijamo znajući da je njegovo razmišljanje prostor gde menjaju mesta senka i onaj čija senka jeste. Da, životu je senka sama smrt. Tada je prvi i poslednji smisao njegovog filozofskog opažanja – prepunog "divljeg prezira" (P. Krdu) - da se vrati na svoj početak u punom zamahu. A to vreme između vraćanja Cioranovog opažanja sebi samome, to jeste vreme našeg čitanja i samoobnav-

ljajućeg pamćenja pročitano. Pamćenja opažanja u kojima nemogućnost življenja, strast apsurd, predosećanja kraja i agonije, očajanje, melanholijska vatreno pročišćenje, magija i fatalnost, odricanje, kult beskrajnog, satanski princip patnje (Cioranove "temice") pristaju jedna uz drugu, smeštaju se jedna u drugu – krupnjaju. Prosto je. Shvatanje koje traje u čitanju pretvaranje je u naše pamćenje, pretvaranje u naše pamćenje jeste vraćanje shvatanju koje traje u čitanju. Jer, Cioran jeste mislilac koji nema ravnodušne čitaoca, filozof koga hoće samo teška pitanja. Zato se njegovi filozofski misaoni dragulji dobro izvagaju pre nego što će se razgovarati ili pisati o njima. Kako od pisca, tako i od nas napisano ili izrečeno mora da bude bez greške.

U zbirci *Na vrhuncu beznađa* najpre se mora istaći da Cioran u ovoj, inače svojoj prvoj knjizi, kao centralno pitanje filozofije ističe očajanje i beznađe. Kako? Kao najviša iskustva naših postojanja. Cioranove rečenice, po pravilu veoma složene, bogate i prepune teških, ali biranih reči, a baš te teške i birane reči i čine njegove rečenice moćnim koje nam pomažu da shvatimo što i jeste vrhunac njegove posebne i jedinstvene filozofije bez parnjaka. Samo takav stil i može neprestano da odrazi zahtevan filozofski izraz. Da budemo još jasniji. Baš moćne rečenice i jesu ono što snaži osobeno Cioranovo pisanje. Filozof je, dakle, znalački izabrao model sopstvene kritičarske oštine ("divlji prkos"). Ta njegova moć, valjda je tako, i pripada samo filozofima koji pišu iz opsesije – *Ja nemam ideje, već opsesije. Ideje može imati svako. One nikoga nisu uništile*. Stoga nimalo ne čudi što Cioranove moćne rečenice daju plodove za koje mirne duše možemo da kažemo kako su baš oni jezgro potpune jasnosti posle koje neizbežno sledi naše samoobnavljajuće pamćenje pročitano. Jasnosti, dakako. Nadpitanje je: smisao, koji se kroz njega provlači i čini ga bezodgovornim preko očajanja i beznađa i to u svojoj najvišoj manifestaciji, najizraženijoj u esejima "O smrti" i "Melanholijska". Očito davanje primata Nebiću nad Bićem.

Priznaćete, vredno prezira prema Smislu, životnom užasu kome smo izloženi, agoniji koju je iznedrilo neizbežno dolazeće nepostojanje. Tako je bilo u Cioranovom doživljaju, tako je i u doživljajima – naravno, iskustva su isključivo individualna – mnogih od nas u trenucima kada nas nemilice muče pitanja bez pravog odgovora. Nema nade, znamo jedini mogući ishod. Vatra života se gasi, kada se ugasi, tek ostaje da gori naša nemoć u večnosti.

Biće da je ta nemoć u večnosti jedini naš mogući budući oblik. Do tada, očajanje i beznađe, i ništa. Jer, u izvesnom smislu, pisati o knjigama filozofa znači ući i ostati u njihovom lavirintu uz malu nelagodnost jer smo sigurni da izlaz iz takvog lavirinta ne postoji, da ćemo u lavirintu, ali samo u njemu, otkloniti sumnje pred neobjašnjivim i pred ne/saznatljivim, i ako i uspemo, ostaće zaključane u nama, e to je ono što se ne deli ni s kim. Šta preostaje? Da živimo "lepo" ne verujući u život posle smrti. Naravno, tragično osećanje života ostaje prisutno, kao i svest o tome da nas neće biti, ali oduprimo se što više možemo toj nelagodi življenja. Ako je tako, a jeste, onda nimalo ne čudi da u traganju za sobom nalazi se samo ono što se tokom traženja "stvori od sebe". Naravno, na vama je. I da ne zaboravimo. U eseju "Satanski princip patnje", Cioran zapisuje: *Koliko me nervnih ćelija košta svaka ćelija, svaka misao?* To je prvo pitanje koje treba da postavi sebi svaki egzistencijalni i organski mislilac, mislilac u životu. Postavićete i vi sebi ovo pitanje, rveći se sa sadržajem ove knjige steći ćete pravo na njega.

Ako je čekanje ključ, zaborav je brava

Neko reče da je teško slikati more kad ne znaš odakle da počneš. Misli u romanu, pouke, filozofski fragmenti i zapisi, što im je predodređeno da napuste okvir korica ne bi li ostali u našem pamćenju dokle je i nas, jesu minijature najvišeg ranga. Dakle, teško jeste pisati i o filozofskim romanima kao što je *Čekanje zaborav* (Akademska knjiga, 2024.) Maurice Blanchota ako ne znaš odakle da počneš. A tako jeste jer njegovi rukopisi sadrže posebnu književnu snagu koja je uveliko promenila način ispisivanja mišljenja i shvatanja. No, da pokušamo, ali kako? Po savetu Milana Bogdanovića koji je ostavio iza svojih poučnih tekstova divnu misao da "kritičar treba i mora sve manje da bude sudija, a sve više stvaralac za sebe." Dakle, i da hoćemo, ne možemo da počnemo od zaborava jer, na kraju krajeva i sam ovaj pročitani roman ne dozvoljava nam da ga ikada zaboravimo. Odmah, na početku, ostaje nam čekanje. Pročitani roman Blanchota ostaje da intezivno živi u našim mislima kao virus koji se ne može otkloniti. Naravno, tako ne bi bilo da Blanchot nije od odabranih, retkih filozofa pisaca koji su umeli i znali da ožive maštu do njenih najviših vrhova. Život je nemoguć bez čekanja samog čekanja (*Onaj ko živi u čekanju vidi kako mu u susret ide život kao praznina čekanja i čekanje kao praznina onoga što je s one strane života.*). Čekanje čekanja, čekanje, prisećanje zaborava, zaborav prisećanja zaborava - živo misaono testo. Tako

nastaje ono što uviđamo, a uviđamo da postoje tačke kojima se neprestano i nužno vraćamo. Živo misaono testu (*San o noći bez snova*) u koju je zapala pišćeva, ali i naša misao, bezdani bunar svega onoga što se može reći o ljudskom životu, stalna misao koja se objavljuje u neobjašnjivoj veličanstvenoj sudbini čekanja Čekanja. Čekanje zaborava Mauricea Blanchota vešto nas vodi provocirajući pitanjima o značenju zaborava i čekanja. I od nas čitalaca, rekli bismo čak i drsko, traži filozofske odgovore. Dakako, s pretpostavkom da se slažemo s tvrdnjom autora kako čekanje (*Nemogućnost čekanja suštinski pripada čekanju.*) može uništiti samu svrhu čekanja, onda mu se (ne)voljno i sami pridružujemo kao tragači u istraživanju paradoksa čekanja razmišljajući o ulozi i postojanja vremena, o životu i smrti, o pitanjima koja i ne traže odgovore a dobiju ih, o odgovorima na kojima se više ne postavljaju pitanja jer ako ih kojim slučajem iznova dobiju, znalački izmiču što su prethodni odgovori zapravo bili samostvarajuća jasnost, omiljeno misaono oružje filozofa. Jer, smisao i suština postojanja Čekanja jesu u samom jezgru života, iliti privremene životne stalnosti. I baš ta stalnost jeste neprocenjiva vrednost Blanchotovog ukupnog književnog dela zbog koje bi bar jedna od njegovih knjiga trebalo uvek da se nalazi na vašem noćnom ormariću, kako bi, ako ne više, ono jedan jedini fragment - rečenicu pročitati pre spavanja ne bi li i na taj način, od istinskog sadržaja ljudskog bića, bar nešto poneli sa sobom kao svetlost u noćnu tamu. Kao svetlost, u noćnu tamu, da. Evo tek nekoliko filozofema: *Prestani da govoriš ako želiš da te čujem/razumem. / Nikada neće saznati ono što je znao. U tome se sastoji samoća.* Blanchot tako najbolje prenosi na čitaoce, manifestuje i prezentuje bar delić svog originalnog duhovnog iskustva.

Čekanje, čekanje koje je odbijanje da se bilo šta čeka, spokojno prostranstvo koje koraci odmotavaju. U neodoljivoj potrebi da uzdiže sebe i nipodaštava sve što je vremenski iza i ispred njega, razara ih i na ruševinama razorenog postavlja svoj sopstveni značaj. Tada, pod svetlošću Čekanja i njegove ironije (*Čekanje ne zna za ono što čeka i uništava ga. Čekanje ništa ne čeka.*) sve oko njega (i sam Zaborav) ispada ono što je nejako, nedovoljno i nesavršeno. Čekanje je ukorenjeno u našu stvarnost više nego što se da i zamisliti. I, ako je kolevka najzlatnija, moramo priznati da je čekanje najbitnija reč u životu. Posle čitanja, zahvaljujući svojoj plodnoj mašti, dobrovoljno primoravamo sebe da u rukama dugo držimo sklopljenu pročitano knjigu da "primimo"

mudrost sklopčanu u knjizi kako valja, da se rvemo s njom i prihvatimo na kraju poraz ili pobjedu, zavisi od nas. Da dubokno udahnemo, jer... Blanchot *Čekanje zaborav* posvećuje svačijem Čekanju, i vašem, naravno. Na kraju, u jednom munjevitom čitalačkom skraćanju vidimo uspelu ispisanu istoriju pišćeve težnje za savršenim filozofsko-književnim izrazom i shvatimo da nas je Blanchot ostavio na raskrsnici od koje počinje naše lutanje i muka duha. Tačno, teško je pisati o njegovom stvaralaštvu ako ne znaš odakle da počneš! Zaboravite na Zaborav (*Zaborav, ništa osim zaborava, slika zaborava, slika kroz čekanje vraćena zaboravu.*), na Čekanje ne možete i da hoćete.

Sveto pismo filozofije

Postoje li još stvaraoci u našoj kulturi poput Nikole Kajteza? Ne mučite se razmišljajući. Odgovor je da ne postoji. Filozof - koliko ih još imamo? - "s dubokim razumevanjem fizike", mislilac i na poseban način pripovedač – sve to u jednoj knjizi na čijoj poledini su ispisana razmišljanja da je iznedreno "revolucionarno remek delo" (*Entropija i stvaralaštvo*, AGORA, 2023.), koje će se pre ili kasnije koristiti kao prosvetljujući izvor znanja u naprednim civilizacijama, jer je "veliki doprinos čovečanstvu" i da bi kao takva "morala da bude obavezna literatura za sve intelektualce". Hoće li nam biti jasno posle njenog prvog iščitavanja da je savršeno u bezvremenon, konačno u beskonačnom, da se traženja suštine postojanja nećemo osloboditi dokle je sveta i veka, da je sveznanje nemoguće ostvariti, da ono ostaje neometan pokušaj svih onih koji ga hoće dostići, da na kraju ostaje istina koja glasi – najjači strah je istovremeni strah i od dostignutih sa/znanja i od sveprisutne manifestacije neznanja. Da religijska tumačenja i naučna saznanja koja neprestano novim doznavanjima pomeraju svoj znak upitnika sve dalje i dalje ostaju ono što su oduvek i bili – poput dva ovna koje je put naveo na isto brvno.

Zašto Sveto pismo filozofije? Zato što samo u tekstu "Problem stvaralaštva" Kajtez ispisuje, možemo reći, po "deset zapovesti", prve se tiču razumevanja problema stvaralaštva, evo tek jedne (*Kriterijumi stvaralaštva i dalje su prepuni ideološkog naboja, kojeg čak ni nauka nije oslobođena.*), da bi se završile sa tri opaske koje dokazuju da je kriterijum za vrednovanje efikasnosti koji je postavio Vilfredo Pareto višestruko neadekvatan. Možemo reći da su "zapovesti" i Kajtezov zaključak koji se odnosi na različite vrste reda, od prvog da je jedno poređati knjige po boji korica ili formatu do desetog koje jeste

"po uticaju nezavisno od datih (vladajućoj) vrednosti". U ovom tekstu je i vrlo bitno pojašnjenje kako prepoznati vrednosti višeg nivoa, kako uopšte razlikovati konstrukciju i destrukciju? Možda je trenutak istaći i neprocenjivu moć fusnota u ovoj knjizi, one same čine vam se kao posebno pismo. Direktna manifestacija autorove moći jeste i susretanje s razmišljanjima nadanim čitaocima njegove knjige. Evo upadljivog primera. Davno sam napisao da slavimo naš svet i neka to bude jedina naša slava, a upravo u pomenutom tekstu nailazimo na Kajtezovu, možemo reći i filozofemu "... da usporimo disipaciju materije i energije i da sve supstancijalne vrednosti razumemo i afirmišemo kao slavljenje života, nadmoć smisla, dekodiranje antropijskih šifri, put ka preobraženom svetu, ka povratku u okrilje primordijalnog postojanja".

Mudri razmišljaju o čemu će da razmišljaju, učenje ne poznaje žurbu, zadovoljstvo pripada mudrom koji zna da "posluša" mudrijeg od sebe. Uostalom, Kajtez opominje: *U jednoj jedinoj povesnoj i kosmičkoj prilici koju imamo, po prvi put je intenzitet mudrosti ne samo mera smisla nego i mera opstanka*. Kada je tako, moramo zaključiti. Sve što spoznamo u svojoj čitalačkoj usamljenosti čitajući ovu knjigu jeste ono što smo morali oduvek da znamo. Bravo za autora i čitaoce koji pokušaju da ga prate i u tom pokušaju budu uspešni. Jer, tačno je, blago mudrom koji je mudrost zaslužio. A mudar dobro zna, njegovo neznaštvo ne zna za kraj, ono je gladno znanja, i saznanja. I na to nas opominje Kajtez uz naše primećenje da na putu kroz vekove teško je, ali i zahvalno biti filozof putovođa. Filozof koji i u ovoj knjizi zna kako da obuzda svoje nadahnuće. Ostaje i poruka smeštena između redova. Stvaram, ispoljio sam se. Pišem, ostvarujem se. Živim, ne zavaravam se. Malo li je? Mi moramo biti svesni. Ako je nemoguće odbraniti se od Nepostojanja, neka učinimo da se pisanjem ne možemo i ne želimo odbraniti ni od Postojanja. Šta još saznajemo o entropiji? Da je sve po njenom? Biće da tako mora da bude. Kao što smo morali biti osmrćeni samim začecem! Naravno, ovo je samo blic prikaz knjige filozofa od pisca-čitaoca koji je davno zapisao da moćno je carstvo biblioteka, jedno od najmoćnijih. A najmoćnije je zahvaljujući ovako retkim knjigama na svojim policama. "Živim" knjigama. Da li "žive" knjige pamte one koji ih čitaju? Proverite. Ona otvara svoje korice za vas, i budite sigurni, ako se odazovete i poklonite svoju pažnju i misli rukopisu, iz njega nećete nikada izaći. Neće vam dozvoliti poučna filozofija u njoj, duboko razumevanje fizike, ni ono pripovedno koje sve vreme struji

kroz tekstove naučnog sadržaja. Uistinu, knjiga remek-delo koje naša kultura toliko dugo nije iznedrila.

Slavimo književnost i neka to bude jedina naša slava

U dobroj knjizi nalazi se ceo pisac, to se posebno odnosi na zbirke eseja. Esej je, za razliku od drugih žanrova, književna elegancija. Mnogi pisci pisanju se uče baš čitajući eseje, lično, najviše uživam čitajući takve knjige, ili romane, zbirke priča koje u sebi sadrže esejističke nanose. Trebješanin je svojim najnovijim knjigama otišao i dalje. On u eseje, oglede, studije, unosi pripovedne nanose, to jesu međužanrovske knjige i kao takve, osuđene su da biraju čitace, ne čitaoci da biraju njih. To jeste istinska i prava ostvarenost pisca, a takvih nema u književnosti koliko se piše i misli da ih ima. Posebno danas kada je književno umeće mnogih "izvikanih" pisaca, daleko od književnosti koliko i nebo od zemlje. Čak, ne zaboravimo, pišemo o esejisti, piscu oglada i studija, književnih kritika koji je vrhunski psiholog. Time je njegov uspeh još i više za divljenje i pohvalu od čitalaca i književnih kritičara. I knjigom *Tajna veza između psihologije i književnost* (KOV, Vršac, 2023.) Trebješanin dokazuje da što je knjiga uspešnija, to se pisac pre oslobađa obaveze pisanja. Jer, ovakve knjige i čine da književni svet bude lepši od sveta koji živimo, dokaz su da nema pisanja bez čitanja, a i čudne istine da knjige potpuno ostvarenih pisaca nisu u vlasništvu autora potpisnika, već da je pisac u vlasništvu potpisane knjige. Tako je to s knjigama duhovicima, misaonim legitimacijama, izloženim jasnim i preciznim mapama umnih skrivalica, rukopisima putovođa kroz književne svetove, pronalazača skrivenih značenja, otkrivanja tajnih veza – u ovom slučaju, između psihologije i književnosti. Znae, carstvo biblioteke je moćno, jedno od najmoćnijih, a ta moć jeste izražena u knjigama ove vrste što su izložene na njihovim policama.

Moramo se dotaći još jedne istine. Piscima su najdraže književne kritike, tumačenja, od strane malobrojnih psihologa, filozofa, sociologa, mnogo draže od profesionalnih književnih kritičara koji prečesto pišu po šablonu, suvoparno, previše akademski, ili od kritika kolega pisaca koji se svode na hvale bez dublje analize, i kao takve te kritike su tek polujalovi zapisi. Izgleda da je tako i u obrnutom smeru, psiholozima, filozofima, sociolozima je itekako drago viđenje njihovog dela od strane pisaca. Uostalom, Trebješanin i u ovoj knjizi nas potseća da se o prvoj knjizi Freuda *Studije i histerije*, od

mnogih stručnih recenzija, razlikovala samo jedna. I to kako? Pesnik Alfred von Berger, u tekstu "Hirurgija duše", zapazio je ono što nisu brojni psihijatri i psiholozi u svojim osvrtima. U samom osvrtu za Freudovu teoriju, Berger kaže: "Sama teorija nije, u stvari, ništa drugo već neka vrsta psihologije koju primenjuju pesnici." Zbirka *Tajna veza između psihologije i književnosti*, može se reći, Trebješaninov je antologijski samoizbor tekstova pisanih na ovu temu, a koje je pisao proteklih pet decenija. Od preko stotinu i trideset tekstova, u knjizi su, podeljni u pet poglavlja, oko četrdeset ogleada, studija, eseja. Izdvaja se tekst "Povratak duši", gde Trebješanin piše o imponantnoj antologiji Jungovih odabranih i sistematizovanih citata iz celokupnog njegovog dela, a koju je priredila Jolande Jacobi. Obimniji deo knjige posvećen je duši. *Ljudska duša*, zaključuje Jung, *pripada najtamnijim i najtajanstvenijim stvarima s kojima se naše iskustvo susreće*. "Niz naučnih istraživanja nisu dali konačne rezultate, duša je i dalje velika, možda i najveća zagonetka", misli Trebješanin. Dodajemo: duša tajne je sačuvana. Ona je najveće čudo od svih kosmičkih čuda, tvrdiće Jung. I sam obuzet pitanjem duše, pitam se: imaju li duše biografije? I ko, ako smo svako ponaosob mikrokosmos, ostavlja zapis o našem postojanju: duša ili um? Um! Zar i sama sudbina Boga nije u slobodi ljudskog uma?

Nemoguće je ne obratiti posebnu pažnju na tekst "Psihoanaliza sveta logora i bajki". Bruno Bettelheim, slavni psihoanalitičar, bio je zatočen u logorima Dahau i Buchenwald. Oslobođen je 1939. na intervenciju Rose Roosevelt, odlazi u SAD, nastavlja da živi i radi i već 1943. objavljuje studiju o ponašanju ljudi u logoru. I? Bitna Trebješaninova opazica koja govori mnogi više od Bettelheimove razočaranosti gotovom nezainteresovanošću Amerikanaca za priče o logorima smrti, ali i otpore i osude naročito evropskih Jevreja. Rat je igra velikih sila, bolesnih umova, nevine žrtve nisu bitne, uostalom, logora je bilo i kod saveznika, u Rusiji. Logori. Potreba civilizacije. I vidi sramote, nepohodnost baš naše civilizacije. Nevinim i nepotrebnim žrtvama u ratu ostaje samo da se pitaju: Bože, koji ti je Đavo? Bettelheim smatra da su koncentracioni logori bili za Gestapo neka vrsta eksperimentalne laboratorije za monstruoze oglede u kojima se testirala čovekova opornost na različite metode za slamanje dostojanstva i otpora autonomnih ličnosti (Trebješanin). Nekada Gestapo, danas globalistički sistem? Ima li razlike? Cilj je slamanje dostojanstva i otpora autonomnih ličnosti. Šta ovome dodadi (nemoćno)?

"Antropologija i dubinska psihologija F. M. Dostojevskog", najsadržanija je i najupečatljivija studija u knjizi. Tekst je novijeg doba, pisan je prošle godine, a povodom 200 godina od rođenja Dostojevskog. Trebješanin iznosi činjenicu da je malo ko pre, ali i posle Dostojevskog, zaronio tako duboko u najmračnije slojeve čovekove psihe i na svetlost dana izneo toliko dragocenih psiholoških saznanja u književnoj formi. *Čovek je tajna i zagonetka, Ako je celog života budeš odgonetao nemoj reći da si uzalud živio vek*, reči su jednog od najvećih svetskih pisaca. Posle pažljivog iščitavanja teksta nameće nam se lična misao da je osećaj krivice duševni neprijatelj broj jedan; da je najjači strah istovremeno strah od života i od smrti; i poruka – ostani mudar. Posveti život pitanju na koji nemaš odgovor. Poučne su Trebješaninove opazice u podtekstovima "Čovek je biće koje sve podnosi", čvrsto vezano za život, smisao života, Problem slobode i straha od slobode. Smisao života je tema koja muči sve nas. Ima li odgovora? Mislimo da je smisao života u samom smislu, i tačka. A posle zapisa "Fromm i Dostojevski", biće nam jasno da je možda i najjači dokaz tajne veze između psihologije i književnosti upravo Frommovo najznačajnije delo *Bekstvo od slobode*, koje je, argumentovano dokazano, bilo nadahnuto remek delom *Braća Karamazovi*.

Otuda i utisak da i bez čitanja romana Dostojevskog, posle ovog teksta, dovoljno je da saznamo zašto je i zbog čega Dostojevski jedan od najbitnijih pisaca svih vremena. Svom omiljenom piscu Čehovu, Trebješanin se odužuje ogledom "Čehovljeva melanholična vizija sveta" uz napomenu da bez poznavanja melanholije, njenih manifestacija, suštine i značaja, teško je razumeti ovog velikana pisane reči. Zaključujemo: snovi melanholičara su zastrašujuće uspeli falsifikati njihovih stvarnosti. Pisac nepotkupljive iskrenosti, to je Čehov. Koliko je takvih u istoriji svetske književnosti? Trebješanin je pisao gotovo o svim romanima Svetlane Velmar Janković. U ovoj knjizi posebnu pažnju treba obratiti na oglede "Likovi, proces njihovog građenja i uloga u romanima Svetlane Velmar Janković". Posebno je uspeła s likovima iz srpske istorije. Karadorđe, tragična ličnost, svoje izgnanstvo iz zemlje primio je kao najstrašniju kaznu. Početak njegovog konačnog uvenuća. U drugom tekstu "Tama, prah i reč" analiza je romana *Lagum*. Trebješanin ističe da je ovo roman matematički savršene, skladne i složene strukture, opire se tumačenju, čuva svoje jezgro, svoju tajnu. Dakle, određen za istinske poznavaoce kritike i njene potrebe, namene. Pazite, istorijsko se prepliće s metafizičkim, sociološ-

ki plan s psihološkim (Trebješaninov teren), svetovno sa svetim. "Tama, prah i reč" - jedna vrsta književnog trojstva.

Za kraj, u ovom mini-antologijskom izboru tekstova, "Briljantan besednik, psiholog i pesimistički mislilac". Naravno, reč je neponovljivom Nikoli Miloševiću, koga se Trebješanin seća, i njegovi mnogi obožavaoci koji su imali prilike da ga slušaju, koji su ga poznavali. Budio je duhovne apetite mladih intelektualaca, kao esejista i tumač, bio učitelj mnogim piscima. U njegovo ime možemo da kažemo: slavimo književnost i neka to bude jedina naša slava. Neka je to naš pisani spomenik svemu što je učinio za našu kulturu. I, posle svega, možemo zaključiti. Ne, književni svet uopšte "nije od Boga". Bog ima svoj svet, književni svetovi su božanstva koja pripadaju tvorcima piscima. Koji je svet liberalniji? Božji, ili pišćev svet?

Esej kao književna posebnost

Traju dobri stari eseji, od Montegne-a naovamo, traju. A sećamo se "Antologije nemačkog eseja" i pogovora u njoj priređivača Dragana Stojanovića u kome između ostalog piše: "Da neko zna šta je u stvari esej, verovatno bi do sada to precizno formulisao. Ovako, imamo manje ili više neodređene, esejističke, odgovore na to pitanje. Kada se kaže esej, često se odmah pomišlja na Montegne-a." Šta je esej? Mišljenje. To piše naš Vladimir Pištalo u uvodu svoje zbirke eseja "Značenje džokera". I dodaje: *Čovek i kultura koji nemaju svoje, imaju tuđe*. Da je esej mišljenje uverava nas i Jose Ovejero svojom zbirkom "Etika surovosti". Ne samo njegovo, već i kulture kojoj pripada što se posebno ističe već u uvodnom eseju "Tradicija surovosti". Kako mnogo štošta na ovom svetu ima tradiciju, tako bez nje nije ni surovost. Iako je Ovejero u ovom eseju izneo mnoge surove slike koje jesu "povlastica" Španaca, nije zaboravio da napomene da su na španske umetnike itekako delovala već prisutnost surovosti u delima mnogih van Španije, Francuskoj npr., i da nije mali broj španskih pisaca kojima su uzor bili Marquis de Sade i Bataille. Bilo kako bilo, vremenom, sve više je rastao broj pisaca u čijim delima je preovladalo ono što smatramo da jeste groteskno, prostačko, bizarno, prekomerno, strahovito. Manje bizarno i sl., ali preterivanju sigurno skloni su, po Ovejeru, i Quevedo, Cervantes, Cela, čak i kod nas takođe dosta čitan Vila-Matas. Naravno, surovost je prisutna ne samo u španskoj književnosti, već i u slikarstvu, filmu. Ovejero primerno ističe Goya-ine užase rata, nije mogao da izbegne ni čuvenu scenu

iz *Andaluzijskog psa* u kojoj muškarac seče ženi oko britvom. Što se tiče književnosti, pored mnogih drugih primera, ipak je pisanje o užasima u koridama gotovo kulturni mit. Da, smrt kao predstava za mase uz veselo prolivanje krvi. Bataille? Kasnije ćemo o njegovoj "Priči o oku". Da je esej književna posebnost, istaći će i Ovejero mišljenjem "Ako u eseju nisu retki otmenost, suzdržanost, sporo pripovedanje bez izliva emocija...", u pripovednoj prozi to je mnogo teže pronaći, to važi i za velika književna imena. Zato moramo biti zahvalni našim izdavačima koji objavljuju zbirke eseja jer mnogim čitaocima upravo eseji menjaju odnos prema čitanju i čitalačkim navikama, prema sveukupnim stremljenjima ka novim saznanjima. Ah, da! Napomenuće još Ovejero u uvodnom eseju da "neumerenost poziva na neumerenost", jer taj smrtni ples u areni između žrtvovanog bika i čoveka, koji jeste negde između "erotskog i sadističkog", priziva i druge porive, sadizme koje objedinjuju seks i smrt. U drugom eseju "Delanje i predstavljanje" pominje svrhu umetnosti, ni manje ni više, uzimajući za primer scenu presecanja oka u Buñuelovom filmu. Hoće reći da ta scena nije slučajnost, već želja umetnika da gledalac pati! Vaistinu, ekstremno. Kao manje radikalna način surovosti prema gledaocu, Ovejero se priseća premijernog izvođenja Handkeovog dela *Vređanje publike*.

Svoju esejističku raskoš Ovejero posebno iskazuje u naredna tri najduža eseja "Moć surovosti i surovost moći", "Etika surovosti" i "Sedam surovih knjiga". Očekivano, između redova, u ovim esejima provlači se i pitanje da li ste pravi ljubitelj onakvih knjiga posle čijih čitanja ne ostajete isti. Obratite pažnju na uticaj pervezije, ili strave i užasa, svejedno da li na filmu, u knjizi, na same pornografske filmove ili horror koji se ni sam ne vidi u samoproizvedenoj krvi, sve to nas "primorava" da zavirimo u užas. Užas nas odvodi košmaru, košmar je tada predstava u našoj (ne)svesnoj režiji. Budimo se, tešimo, greh u košmaru ne postoji. Ima reči i o politici. Ovejero će reći da i demokratija dopušta izvestan stepen surovosti. Naravno, nudi i pojašnjenje zbog čega. Ali, posebno je upečatljiv njegov zaključak da "Nije postojao nijedan diktator bez svite pesnika, zaduženih da utiču na preobražaj svesti kojim se zločini pretvaraju u junačka ili barem neophodna dela". Ne izbegava se ni religija, uz primer stravičnih sudbina onih koji su se usuđivali da prkose doktrini. Svedočenja o mučenjima, eno ih i na freskama! Otuda Nietzscheove ideje da su sve religije "sistemi surovosti". U eseju "Etika surovosti", Ovejero se znalački dotiče i filozofije. Kako? Ako filozofija nije kadra da ponudi izvesnost, da

pronađe istinu, i ako nam jedino pomaže da raspršimo istinu, šta ostaje'? – da "filozofija ne podučava, ona odučava". Dalje. Nema potrebe da se pitamo u našem nepostojanju u postojanju da li stvarnost postoji? Reč je o tome da ništa, samo za sebe, nije istina. Moćan je Ovejero, biće da otuda i misli da esej ne treba da se obraća osećanjima zato što se tada pretvara u pamflet. Tačka. Tako prestaje da bude esej. Koliko se samo može tumačiti kroz ova dva eseja, no završimo ga uz divnu misao. *Svi smo mi za pravdu, ali malobrojni su oni koji nešto preduzimaju kako bi je dostigli.*

Esej-pečat u ovoj knjizi, da i tako kažemo, jeste slovo o "Sedam surovih knjiga". Ovejero se odlučio za ove, pođimo redom. Juan Carlos Onetti, *Brodogradilište*. Ima li pravog poznavaoца pisane reči koji nije pročitao ovaj roman? Ako ih ima, Ovejero je mislio i na njih, dovoljno je da pročitaju i ovaj kraći osvrt na roman. Biće im u potpunosti jasno o čemu se radi i zašto je roman čuvenog urugvajskog pisca ostavio neizbrisiv trag u svetskoj književnosti. Ovejero napominje odmah na početku. *Kroz ovaj roman se probijamo kao da idemo po živom pesku a da nismo sigurni da želimo da izađemo iz njega.* Ovejero je u ovoj knjizi izneo svoj stav o filozofiji, delimično ga se i drži, njegovi eseji, pa i ovaj prepuni su filozofema. *Naša potraga za smislom je toliko neumorna koliko jalova. Ili: Biti srećan je nemoguće kada je život privid, predstava koju čak ne režiraš sam, niti je pišeš, ti si ono što napišeš.* Koliko je to nama siguran oslonac da se osećamo sigurno u posve neizvesnom svetu, prosudite sami. Zašto nastaviti ako nema mogućeg spasenja? Pitali su se Carlos Onetti i Ovejero, pitamo se i mi.

Ovejerova druga knjiga je *Krvavi meridijan*, Cormaca McCarthy-ija. Reč je o epskom romanu, junaci u romanu su krvoločne ubice. McCarthy ne ocenjuje događaje, samo ih opisuje, što je i dobro jer tako udaljava čitaoce od bilo kakvog "učestvovanja", odnosno poistovećivanja s likovima. Scena za priručnik istorije zločina. Lik u romanu prijateljski se igra "konjića" s jednim dečakom Apačem cupkajući ga na kolenu pre nego što ga odmah potom ubija i skalpira. Istorija Sjedinjenih Država, ali i mnogih drugih. Opet precizan Ovejero: *Ep je kič zajedničkih preobražaja*. Polica na kojoj je sedam surovih knjiga sve je zanimljivija. Treća je *Zalepljenost*, Eliasa Canettija. Roman je pun likova koji su "toliko arhetipski pikarski", tu je i mesto okupljanja, bar "Idealno nebo". Šta je najinteresantnije u ovom romanu? To da svaki lik sam

sebe oslobađa krivice, odlazeći pritom u nepodošljivu krajnost. Roman krivih ogledala. Gledamo i sebe u njima, i na kraju, osetimo kako se prilike s druge strane zapravo smeju nama samima. Zaista, moćan esejista, Ovejero. Napokon, četvrta knjiga, roman *Priča o oku*, Georgesa Bataille-a. Ne moramo o tom romanu, toliko je do sada napisano, možda tek istaći ono što se mora. Zbog čega je zaslužio toliko pohvala? Zbog radosti "prekoračenja granica", kako kaže pripovedač govoreći o sebi samom. Dovoljno. *Požuda i pijanistkinja*, Elfriede Jelinek, još jedan surovi autor, za mnoge "bolesna spisateljica koja prlja svet svojim prljavim knjigama, bolesna i zarazna..." Da, opet mudruje Ovejero. Kao i obično: osobe koje najviše mrzimo jesu one koje liče na nas. Filozofema, ispisni dragulj.

Na kraju police surovih knjiga *Vreme tišine*, Luisa Martin-Santosa. Pre čitanja eseja, setih se jedne davne svoje pesme "Tišina" i stiha u njoj: *poklanjam ti tišino zvono/da sačuvaš dobar glas*. Nastavljamo. Ovejero piše o romanu *Žena iz senke* (Luis Martin-Santos), u to vreme još neobjavljen, odbijen od strane njegovog uobičajenog izdavača. Zašto? Jer Martin-Santos posmatra iz daleka živeći u zemlji neupitnih istina o kojima je opasno raspravljati. Zemlji lažnih junaštva i stalnih preuveličavanja. Kod Luisa Martin-Santosa mudraci nisu mudri, intelektualci samo piju i puše, siromasi nisu lepi ni plemeniti ni darežljivi. U zemlji kojoj se mitovi ismejavaju, pretvaraju u priče za malu decu. Bože moj, sreća jeste da to nije naša zemlja, zapisao bi cinik.